

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK III.

ČÍSLO 7.

Henrich Bartek:

O PÔVODE PRÍPONY *-IEC* V SLOVENČINE.

Slová typu **koniec**, **hrniec** a pod.

I.

Z praslovanskej prípony *-bcb* sú v strednej slovenčine dve prípony: 1. *-ec* (na pr. *starec*, *chlapec* a pod.) a 2. *-iec* (na pr. *čepiec*, *hrniec* a pod.). Už v štúrovej spisovnej reči presne rozlišovali tieto dva typy slov. Št. Jančovič v svojom slovensko-maďarskom slovníku z roku 1848 uviedol štúrovským pravopisom tieto slová na *-iec*: *čepjec*, *hrnjec*, *koňjec*, *nebožjec* a *veňjec*. Podobne J. Looos v Slovníku slovenskej, maďarskej a nemeckej reči z roku 1871 má len tvary na *-iec*: *čepiec*, *hrniec*, *koniec*, *nebožiec* a *veniec*. Ale S. Czambel v 1. vydaní Rukováti spisovnej reči slovenskej z roku 1902 káže písať iba *venec*. Czambel veľmi rád sjednocoval, a preto žičil prípone *-ec* a chcel, aby zaujala miesto prípony *-iec*. Oproti tejto dosť násilnej unifikačnej snahe, nepodloženej skutočným stavom v stredoslovenských nárečiach, postavil sa J. Škultéty, ktorý v doslovek 2. vydaniu Rukováti poznamenal i toto: „Zmeny nového vydania, ktoré potrebnopripomenúť, sú hlavne tieto: a) Slová, majúce príponu *-bc*, Czambel učil písať bez rozdielu s *-ec*, otec, kupec, junec, zvonec, kamenec, teda i koniec, venec (miesto stredoslovenského *koniec*, *veniec*), iste len preto, že nepovážil dostatočne, čo je v slovenčine za staroslovanské *b*... Niet teda príčiny pozabovovať strednú slovenčinu, keď sa na nej zakladá náš spisovný jazyk, takých charakteristických jej tvarov, ako *veniec*, *koniec*, *nebožiec*.“ Jozef Škultéty na tomto svojom stanovisku nemenil nič ani v 3. vydaní Rukováti roku 1919. A tak sa stalo, že až do vydania Pravidiel slovenského pravopisu (r. 1931) vžily sa do spisovnej reči len tvary na *-iec* v slovách *čepiec*, *hrniec*, *koniec*, *nebožiec* a *veniec*. Druhotvarý „če-

pec, hrniec“ atď. nemaly miesta v spisovnej reči. Túto ustálenosť narušily Pravidlá, ktoré uznaly za správne aj druhotvary s príponou *-ec*. Netreba vari osobitne zdôrazňovať, že bolo celkom zbytočné, ba škodlivé, narušať ťažko získanú jednotu v písaní slov typu *koniec*. Keď posudzujeme vec iba so stanoviska spisovnej normy, rozhodne musíme súhlasit s J. Škultétym, ktorý sa prihovára za zachovanie tvarov na *-iec*, keďže majú základ v živej reči na strednom Slovensku a keďže na nej je vybudovaná terajšia spisovná reč slovenská. V tomto smysle vyslovili sme sa už v prvom ročníku Slovenskej reči (str. 139), kde sme upozornili aj na to, že tvary na *-iec* byly už v štúrovskej slovenčine, čo rozhodne je dôležitá skutočnosť.

Kladieme si otázku: Prečo stredná slovenčina rozlišuje prípony *-ec* a *-iec*? Prečo sú tu prípony dve, hoci v iných nárečiach slovenských je len prípona jedna, t. j. *-ec*? Vec súvisí s výsledkami za jerové samohlásky. Posledne o osudoch jerových samohlások vyslovili rozličné mienky J. Melich (v. Zeitschrift für slavische Philologie V, 319—339), V. Šmilauer (Slovenské striednice jerové a zmena *e, ě > a, o*) a P. Novák (K otázke jerových striednic a kontrakcie v střední slovenštině). Jež ani jeden z nich nepodal vysvetlenie, prečo vznikla v slovenčine aj prípona *-iec*. J. Stanislav v Liptovských nárečiach, ako ináč veľmi často, uspokojil sa len prostým popisom stavu v Liptove a nemal záujmu riešiť mnohé delikátne otázky, vymykajúce sa obyčajnému popisu. Stanislav iba sucho konštatuje (str. 122): „V sufixe *-bcb* býva *-e-*, v niektorých prípadoch *-ie-*.“ Na príponu *-iec* uvádza tieto doklady: *koňiec* (*koniec*), *veňiec* (*veniec*), *hrňiec* (*hrniec*), *čepiec*.

II.

Pred podaním výkladu o pôvode prípony *-iec*¹ v strednej slovenčine treba zopakovať niektoré známe poučky o praslovanských samohláskach, lebo z nich vychodíme. Predovšetkým treba mať na ume, že v praslovančine prípona *-bcb* bola krátka, lebo jerové samohlásky vôbec byly krátke. Keď miesto silných (párnych) jerov nastúpily plné samohlásky, prípona *-bcb* zmenila sa na *-ec*. Keby zdĺženie prípony *-ec* v *-éc* a ďalej v *-iec* v slovách typu *koňiec* súviselo len so zánikom koncových jerov, keby tu išlo o takzvané náhradné dlženie za zaniknú koncovú jerovú samohlásku, museli by sme mať v strednej slovenčine nielen *koňiec*, *čepiec*, *hrňiec* a pod., ale aj tvary „*stariiec*, *chlapiec*“ a pod. To značí, že „náhradným dlže-

¹ V dokladoch, na ktoré sa odvolávame, každé *ie* treba čítať ako *je*.

ním“ bola by vznikla všade iba prípona *-iec*. Lenže tomu odporuje stav v strednej slovenčine, kde sa jasne rozlišujú obidva typy: I. *starec* a II. *koňiec*. Preto vznik tvarov na *-iec* nijako nemôžeme pričítať nejakému „náhradnému dženiu“ za zaniklé koncové jery. Treba teda hľadať inakší výklad, treba sledovať praslovanské akcentové a intonačné pomery, lebo iba to môže viesť k riešeniu otázky. Je dostatočne známe, že v praslovančine okrem jerov boli len dve krátke samohlásky: *e* a *o*. Všetky ostatné samohlásky boli dlhé. Tam, kde terajšie slovanské jazyky, ktoré si zachovali kvantitu samohlások, majú proti praslovanskému krátkemu *e* a *o* dlhé samohlásky, ide o novšiu dlhosť, ktorá má svoj základ v zmenách praslovanských akcentových a intonačných pomerov. Na príklad ruština, ktorá zachovala miesto praslovanského akcentu, má *gryzěšb, nesěšb, kladěšb* a pod. V praslovančine bol prízvuk na *e*, ako to ukazuje ruské *ě*. Z tohto prízvučného praslovanského *e* je v slovenčine *ie*: *hryzieš, nesieš, kladieš* a pod. Priam tak aj v srbochorvátčine je dlhé *ě*: *grizěš, nesěš, kladěš* a pod. Oproti tomu v češtine je krátke *e*: *hryzeš, nesíš, kladeš* a pod. Ako vidno, slovenčina nemala v tomto prípade rovnaký vývin s češtinou. Kvantitatívne rozdiely medzi slovenčinou a češtinou pochodia z rozličných výsledkov praslovanských akcentových a intonačných pomerov. (Porov. aj moju štúdiu Slovenské výsledky praslov. prízvučných akútových dĺžok, Sborník na počesť J. Škultétyho, str. 655—664.) Podobne aj vysvetlenie dlhosti prípony *-iec* v slovách typu *koňiec* musíme hľadať v zmene praslovanského prízvuku. A tu najlepšie je vyjsť z ruštiny. V ruštine terajšie dvojslabičné slová, zakončené na *-ec* majú prízvuk alebo na koreni, alebo na prípone.²

Typ I.: *starec*, genitív *starca*. Typ II.: *konec*, genitív *konca*.

Tvar genitívu *konca* (od *konec*) dokazuje, že v praslovančine prízvuk bol na koncovke pri slovách typu II., ale na koreni v slovách typu I. — Keď so stavom praslovanským porovnáme výsledky ruské, stredoslovenské a západoslovenské (z náročia v Doľnom Srní pri Novom Meste nad Váhom³), dostaneme takýto obraz:

praslov.:	rusky:	stredosl.:	západosl. (D. Srnie):
<i>konьcb</i>	<i>konec</i>	<i>koňiec</i>	<i>konéc</i>
<i>čepьcb</i>	<i>čepec</i>	<i>čepiec</i>	<i>čepéc</i>
<i>gornьcb</i>	<i>gornec</i>	<i>hrňiec</i>	<i>hrnéc</i>
<i>venьcb</i>	<i>venec</i>	<i>veňiec</i>	<i>venéc</i>

² Prízvuk označujeme vodorovnou čiarkou pod samohláskou.

³ Všetky doklady z Dolného Srnia mám od dr. J. Martáka.

Ruské genitívy *konca*, *čepca*, *gornca*, *veňca* ukazujú, že v praslaviančine tieto slová mali prízvuk na koncovke, teda v nominative singuláru na koncovej jerovej samohláske. Pravda, po zániku koncových jerov, vlastne ešte pred ich zánikom, prízvuk prešiel na predchádzajúci silný jer a následkom zmeny miesta prízvuku silné jery staly sa prízvučnými, čo spôsobilo aj predĺženie samohlásky v prípone *-iec*.

Predpokladaný vývin⁴ stredoslovenských tvarov bol takýto:

prasl. <i>konbcb</i>	dalo <i>konbcb</i>	a ďalej	* <i>końéc</i> ,	z čoho je	<i>końjec</i>
" <i>čepbcb</i>	" <i>čepbcb</i>	"	* <i>čepéc</i>	"	<i>čepiec</i>
" <i>gõrnbcbb</i>	" <i>grnbcb</i>	"	* <i>grńéc</i>	"	<i>hrńiec</i>
" <i>věnbcb</i>	" <i>věnbcb</i>	"	* <i>veńéc</i>	"	<i>veńiec</i>

Pri slovách typu *starec* prízvuk nemenil svoje miesto, ostal na koreni, a preto nemohol spôsobiť predĺženie prípony *-ec*. Veď zmena miesta prízvuku súvisela aj so zmenou akosti intonácie. Teda premiestnený prízvuk s novou intonáciou spôsobil predĺženie v prípone *-iec*.

Prípona *-iec* bola v staršom vývinovom štádiu slovenčiny istotne rozšírenejšia ako dnes. Ruskému *otec*, *otca* zodpovedalo by slovenské *otiec*, po ktorom ostaly len zbytky, na príklad v Mankovciach v Tekove zapísal S. Czambel tvar *otiec* (viď Súpis slovenských rozprávok II, 38), vo Veľkých Slažanoch *otiec* (Súpis II, 373). V Dolnom Srní, teda na oblasti západnej slovenčiny, je *otéc*, proti *starec*, *chlapec* a pod. Hľa, tiež dôkaz, že pôvodne bolo v celej strednej slovenčine *otiec*, no časom vplyvom slov *starec*, *chlapec* prípona *-ec* nahradila staršiu príponu *-iec*. Vplyv analógie bol taký silný, že terajšie zachovalé tvary *čepiec*, *hrńiec*, *końiec* a *veńiec* musíme pokladať za vzácny zbytok starého stavu, keď slová typu *końiec* boli hojnejšie.⁵

Prípona *-iec* zachovala sa miestami aj v iných slovách, na príklad v Prievidzi podľa udania dr. St. Mečiara je *juniec*. Priam tak i D. Dúrade (doklad od doc. dr. J. Ledényiho). Dr. J. Marták mi láskave zistil, že v Dolnom Srní je *junéc*. Tieto doklady dostatočne dokazujú, že pôvodné slovo *juniec* patrí k typu II. V spisovnej reči je už len *junec*, podobne ako *otec*.

V topografickom názve *Turiec* (rieka a názov bývalej župy) musíme predpokladať príponu *-bcb*, takže tvar **Turbcb* po zániku

⁴ Predpokladané tvary **końéc*, **čepéc* atď. zachovaly sa v Dolnom Srní, kde je *konéc*, *čepéc* atď.

⁵ Zistiť nárečové rozšírenie prípon *-iec*, *-éc*, *-ec* bude vecou dialektologov.

koncových jerov a po vokalizácii silných jerov zmenil sa náležite na *Turiec*.

Tu treba ešte upozorniť, že podobné zdĺženie ako v prípone *-iec* je aj v genitíve plurálu *oviec*, kde v prasloviančine bolo *ovcb*, pôvodne s prízvukom na koncovej jerovej samohláske. V Dolnom Srní je *ovéc*. Rozumie sa, že sem patria miestne mená, vychodiace v nominatíve plurálu na *-cc*: Mošovce, *Mošoviec*, Príbovce, *Príboviec* a pod. V Dolnom Srní sa náležite dĺži: *do Bzinéc, z Kochanovéc, z Adamovéc*.

Okrem vymenovaných dokladov v spisovnej slovenčine a v stredoslovenských nárečiach stretáme sa so slovom *nebožiec* (v Dolnom Srní *nebožec* i *nebožjéc*). Keďže ide o slovo germánskeho pôvodu, ktoré malo veľmi pestré osudy v slovanských jazykoch, nemá veľkej dôležitosti pri riešení nášho problému. Veď ťažko si rekonštruovať jeho praslovanské znenie. (Porov. posledne V. Kiparsky, *Die gemeinslavische Lehnwörter aus Germanischen, Annales Academiae scientiarum fennicae B XXXII*₂, str. 182—183, Helsinki 1934. Tam aj podrobne uvedená literatúra.)

*

Záverom opakujeme v krátkosti. Dlhá prípona *-iec* v slovách *čepiec, hrniec* atď. vznikla premiestením praslovanského prízvuku s koncového jeru na predchádzajúcu silnú jerovú samohlásku v prípone *-cb*, čo súviselo aj so zmenou intonácie. V slovách typu *starec* zdĺženie nenastalo, lebo prízvuk nezmenil svoje miesto a nezmenila sa ani intonácia. Časom v slovenčine vplyvom analógie prešli niektoré slová k typu na *-ec*, na príklad novšie *otec, junec* nahradilo staršie tvary *otiec, juniec* ktoré sa udržali iba v niektorých nárečiach.

Prípona *-iec*, nakoľko sa zachovala, je zbytkom starého stavu, ktorý vznikol po zániku koncových jerov, teda niekedy v 10. storočí po Kristu.

Slovenčina naša má svoje vlastné zvuky, ktoré chýbajú druhým jazykom, má svoje zvláštne syláb predlžovanie a skracovanie, svoj zvláštny zvukov sklad, od inších jazykov odchodné skloňovanie rozličných mien a sloviac, tisíc a tisíc zvláštnych slov, v inších jazykoch alebo roztrúsených, alebo celkom neznámych, má... svoj osobitný sklad slov, čo ju všetko jazykom zvláštnym robí.

Eudovít Štúr.

Bez slovenčiny boli by sme ako rozviazaný snop.

Jozef Škultéty.

ZO ŠKOLSKEJ SLOVENČINY.

Materinský-materský. Pri týchto dvojakých tvaroch sotva nám príde na um, aby sme skúmali, ktorý z nich je naozaj slovenský, keďže v Pravidlách slk. pravopisu a priam tak aj u starších spisovateľov (Kukučín, Vajanský) stretáme sa s obidvoma. Sú ony utvorené z koreňa *mater-* (nom. *mati*) a od seba sa odchyľujú tým, že pri forme *materský* koncovka *-ský* je pripojená k samému koreňu slova, podobne ako je to aj pri iných menách rodu ženského: *krajina* — *krajinský*, *žena* — *ženský* atď., ale ešte častejšie pri mužských: *učiteľ* — *učiteľský*, *pastier* — *pastiersky*, *stolár* — *stolársky*, *kňaz* — *kňazský* a pod.; pri tvare *materinský* koncovka *-ský* nie je pripojená ku koreňu, ale ku kmeňu prídavného mena prisvojovacieho *materin*. Takýto spôsob tvorenia prídavných mien je takmer celkom pravidelný od podstatných mien rodu mužského, na príklad: *otec* — *otcovský*, *syn* — *synovský*, *gazdov* — *gazdovský*, *židov* — *židovský*, *kráľov* — *kráľovský* a iné. Oproti tomu iba jediný prípad takého tvorenia nachádzame v slovenčine od podstatného mena rodu ženského: *materin* — *materinský*, a to zaiste vplyvom protihľadnej analógie prídavného mena *otcovský* (Porov. *ťažký-lahký* miesto etymologického „lehký“, ako na to poukazuje lat. *levis* z **leghvis*.)

Podobný silný vplyv podstatného mena otec, a to formy genitívu singuláru javí sa na genitív *matera*, ktorý je častý, ako som to zistil v okolí Bánoviec a Prievidze u staršej generácie. Takýto tvar genitívu-akuzatívu našli sme aj v Sládkovičovom Detvane: *matera* mi zobudíte (sloha 68) a v starodávnych slovenských ľudových piesňach. Mnoho dokladov v Kollárových Zpiewankách: *Strela* ti do *matera* (I. diel, str. 31); *Matera* sa opýtaj (225); *Ale* sa já bojím tej tvojej *matera* (228); odpýtujže (!) od otca *matera* a inde.

Týmto sme na širokom podklade poukázali, že pôvodnejšia slovenská forma je tá dlhšia (*materinský*); veď iba ona žije v reči ľudovej, a to aj vo východnej slovenčine, teda na celom území jazyka slovenského. Úzus: *Materinský* znak, srdce atď. *Moja matka* na konopné a ľanové plachty a uteráky, ktoré bola dostala z domu, neraz si povie: *Toto je moje materinské*.

Na formu *materinský* ako na čisto slovenskú poukazuje aj Vlček v svojich Dejínach (I. Sv. M., 1923), keď vypočítava slova-kizmy v českých spisoch Jána Chalupku: tam sú starosti *materinské* (str. 101). Iné doklady z Vlčka: veci s *materinským* mliekom prijaté sú... milšie (str. 16—17); bez *otcovského* cibrenia a *materinského*

tepla (160); s nehou materinskou (301) a inde. — Z Kukučina (popri *materský*): oko žiari materinskou láskou (V, str. 24, T. Sv. M. 1921); materinské srdce (V, str. 132); s materinským mliekom vpijal (VIII, str. 115, T. Sv. M. 1923) a iné. — Z Vajanského: neodlúčené (hrozno) od svojho materinského kra (III, str. 199, Trnava 1924); Hrdosť počala ustupovať materinskej láske (III, str. 216—217); prijal piatku i materinské rady (VI, str. 8).

Na podklade tohto, čo sme tu uviedli, užívajme vedome pôvodnú slovenskú formu *materinský*.

Upozornenie redakcie. — Vývody prof. A. Jánošíka shodujú sa nielen s autormi 19. storočia, ale aj s rečou našich spisovateľov 18. storočia. Vo veľkom rukopisnom latinsko-slovenskom slovníku z roku 1763 lat. *maternus* (*materinus*) prekladá sa len slovom *materinský* (v rukopise je nad *y* bodka). Bernolákov Slovník (1336—1367) pri tvare *materský* má križik, t. j. pokladá ho za český, a poznamenáva „v. materinskí“ (= viď materinskí). Z úzu má príklady len na prídavné meno *materinskí*: materinskí statek; materinské srdce. Štúrovský slovník Št. Jančoviča z roku 1848 má jedno heslo *mater* = *anya*, . . ., *materinskí* = *anyai* a druhé heslo *materský* = *anyai materstvo* = *anyaiság*. U Jančoviča *materský* patrí k podstatnému menu *materstvo*, čo je správne. Loosov slovník (z r. 1871) má *materinský* aj *materský*, ale významove slová nerozlišuje. Ináč dobrý dôkaz za tvar *materinský* máme vo výraze *materinská reč*. Nik by nemohol povedať „materská reč“. — Teda prídavné meno *materský* patrí k slovu *materstvo*.

Materčina. — Toto umelé slovo je mechanicky utvorené koncovkou *-čina*, ktorou sa zväčša tvoria podstatné mená, označujúce jazyky jednotlivých národov, ako *slovenčina* popri slovenský jazyk, *nemčina* — nemecký jazyk, *bulharčina* — bulharský jazyk atď. Pekný príklad z Kukučina: pustil sa do hebrejčiny, chaldejčiny, arabčiny (VIII, str. 141).

Umelosť tvaru „materčina“ jasne vynikne, keď si pripomenieme, že ani v iných živých jazykoch nenachádzame podobného jedného slova, ale výraz, složený z dvoch slov, alebo složeninu, ktorá zodpovedá slovenskému: *materinský jazyk*. Porov. franc. *langue maternelle*, talianske *lingua materna*, nemecké *Muttersprache*, maďarské *anyanyelv* a pod.

Keďže odjakživa uznávame za celkom dobré výrazy *živý jazyk*, *mltvy jazyk* a nenahradzujeme ich nejakým jedným slovom, tak prečo by sme nemohli neužívať aj *materinský jazyk* (prípadne *reč*),

popri ktorých Vlček v svojich Dejinách má aj *rodný jazyk* alebo *rodnú reč*: rodnú svoju reč (32); skúmať rodný jazyk (251); načúvajúc (Štúr) všetkým zvukom rodného jazyka (282) a inde.

Hojne dokladov na *materinský jazyk* popri *materčine* je vo Vlčkových Dejinách: znalosť reči materinskej (13); príklad príchylnosti k materinskému jazyku (17) a inde.

Prípona *-čina* vznikla pridaním prípony *-ina* k prídavným menám na *-ský* (*-ská*). Pôvodne bolo *slovenská reč*; z tvaru **slovensk + inu* — **slovenščina* vzniklo slovo *slovenčina*. Vyššie sme už spomenuli, že prídavné meno *materinský* je starodávne, oproti tomu *materský* je novšie. Preto očakávali by sme, že nebude „materčina“, ale *materinčina*. A skutočne Ján Holly pred sto rokmi v svojej *Cyrilo-Methodiade* (vo venovaní Martinovi Hamuliakovi) užil slova *materinčina*:

Martine, prezdární ludohognég Sláwie Sínku!
Čo wždi plápolawú kwitnúcích Srdca Gunákw
k Národu a wlastnég zažihás Materinčine Lásákú;

Pravda, dnes by bolo už ťažko uviesť pôvodné slovo *materinčina* do spisovnej reči. Novotvar *materčina* síce už sa vžil, lenže nesmieme zabúdať, že je to slovo neslovenského pôvodu, a preto užívajme radšej synonymá *rodná reč*, *materinská reč*, *rodný jazyk*, *materinský jazyk* a pod.

Belo Letz:

UŽÍVANIE VZŤAŽNÝCH ZÁMEN A SPOJKO.

Ak vývin vety postupoval ozaj od väzby bezspojkovej k hypotaxe, prechodný stupeň možno vidieť vo vetách, kde zámeno (v češtine na pr. ukazovacie) malo úlohu spojky a „odkazovalo na druhú vetu“. (Oberpfalcer, Jazykozpyt, str. 255.) Za toto štádium užívania vzťažného zámena ako spojky môžu sa vari uznať doklady po takzvanom titulovom nominatíve. Tu *ktorý* bližšie vysvetľuje význam nominálnej vety: Človek, ktorý je nepokazený ešte tokom sveta. Kalinčiak, Láska a pomsta, str. 3. (Porov. Slovenská reč I, č. 2, str. 34, kde sú aj iné príklady.) V nich vyslovila sa najskôr osoba alebo vec, a potom sa povedalo o nej niečo po zámene.

Vzťažné vety v dnešnom smysle skúrajú podľa tohto poznania doplnením titulového podmetu slovesnou vetou, pri čom relatívne zámeno uvádza vedľajšiu vetu. Tu, pravda, zámenný činiteľ spojkového charakteru nemusí sa vzťahovať len na podmet, ako bolo

za dávneho štádia, ale na hociktorú neslovesnú časť hlavnej vety, funkcie a významu substantívneho, a tak okrem podmetu môže tu ísť o predmet, o príslovkové určenie a doplnok. V modernej vete teda pôvodná táto väzba pretvorila sa na súvetie. Hovorí sa mu vzťažné (relatívne), a to podľa spojky, ktorej zámenná podoba je istá.

Hlavná veta nie je významovo úplná, i patria teda vzťažné vety do kategórie složených viet podradených. Pomer relatívnou spojkou úzko spätnej hlavnej a vedľajšej vety býva zvyčajne identický s postavením prívlastku a základného mena. Keďže na vedľajšiu vetu pýtame sa ako na prívlastok otázkami *aký, ktorý, či* a pod., vzťažné vety označujú sa za súvetia prívlastkové.

No medzi skupinou spojok vôbec a medzi vzťažným *ktorý, -á, -é* je pochopiteľne rozdiel. Vyplýva z pôvodnej zámennej funkcie slova *ktorý*. Kým ostatné spojky (*ale, ba, hoci* atď.) sú slovcia nesklonné, tu je rod, číslo a pád; znak, že nejde o spojku v ozajstnom smysle, ale iba o zámeno v jej zástoži. Medzi mennou časťou hlavnej vety a vzťažnou vetou čakala by sa shoda, ale je iba čiastočná, a to v čísle a v rode, zakaiaľ pád býva u oboch často rozličný, na pr.: Oči má obrátené k obloku, ktorým kuká kus belasého neba do komôrky. Kukučín VI, 77; Práca, ktorej muž sa hrozí. 107; a jako srnka bežala k príchodzím, ktorých pán Štefan usadzoval. Kalinčiak, Reštavrácia 13; spomalela tou farbovosťou tehotných žien, ktoré v bolestiach a sklúčené čakajú svoj deň. Urban, Živý bič 116.

Príčina tejto pádovej neshody je vo funkcii relatívneho zámena vo vedľajšej vete, kde cele patrí, hoci sa vzťahuje na časť hlavnej vety. Ak je vo vedľajšej vete podmetom, je v nominatíve, ak predmetom v inom páde a napokon môže byť i s pádom predložkovým ako príslovkové určenie.

V našej spisbe užívajú sa tieto spojky vzťažné: *ktorý, kto, čo* a *aký*. Okrem nich niektoré gramatiky uvádzajú i „jenž“, hoci výslovné naznačujú, že je iba výnimočne v našom jazyku.

1. **ktorý, -á, -é.** Toto zámeno býva v úlohe vzťažnej spojky najčastejšie, najmä ak ide o vážnu a nefudovú reč. Jeho užívanie bolo by ešte hojnejšie, keby sa nehradaly všakové spôsoby ako sa vyhnúť až prihustému opakovaniu vzťažných viet, ktorých zbytočné hromadenie pokladá sa za slohovú menejcennosť, najmä vo vedecskom slohu. Preto neraz býva miesto vedľajšej vety vzťažnej jednoduchá veta, a to tak umne stavaná, že prívlastok, vyslovený väzbou participiálnou, má význam i úlohu vety relatívnej. Czambel (Ru-

kovät, str. 261) vyslovuje sa takto o veci: „V osnove pre ľud (podobne) dávať prednosť vete prívlastkovej pred príčastovými výrazmi a pís: Robotník, ktorý usilovne pracuje, vždy zarobí na chlieb (m. pracujúci usilovne robotník vždy zarobí na chlieb).“ A o trpnom príčastí alebo o prístavku vôbec: „Podobne: Tatry, ktoré sú bohaté prírodnou krásou, sú najvyššie vrchy v Uhrách (Ešte pred prevratom!) (m. Tatry, bohaté prírodnou krásou, sú...).“

No ťažko tu súhlasíť s mienkou Czamblovou, lebo podľa poučky: neužívať zbytočne participií v našom jazyku a nahradzovať ich vedľajšími vetami, tieto väzby nie sú akási chyba len v ľudovej reči, ale i v spisbe, najmä v krásnej próze. Ako sa zdá, najlepšie bude tu zachovať strednú cestu: neužívať nadmieru vzťažné súvetia, ale tiež nebáť sa (na pr. vo vedeckej reči) ani participií, ak to žiada výrazová ekonomičnosť a snaha vyhnúť sa rozvlačnosti. Niekoľko príkladov: hľadiac temer zbožne na dedinku, skrytú v stromoví. Kukučín VI, 7 (m. ktorá je skrytá v stromoví); I Húška sa pobral na nocľah ku sestre, vydatej tu v dedine. 16 (m. ktorá bola vydatá tu v dedine); Nový mesiac v nej rožkom obráteným do hora, podobal sa háku, zabitému do modrej steny. Živý bič 128 (m. ktorý bol obrátený dohora a m. ktorý bol zabitý do modrej steny); v krčme u Árona, kde chodievali na posiedky, trvajúce neraz do neskorej noci, 138 (m. ktoré trvajú); ale zavolaný lekár vedel konštatovať iba smrť, nastávajú pred niekoľkými hodinami. 142 (m. ktorá nastala) a pod.

Zámeno *ktorý* so sprievodnou vedľajšou vetou je vždy po mene, ktoré vysvetľuje. Vari len postpozitívny prívlastok ho môže oddeľovať od neho. Ak teda vzťažnou vetou rozvitá časť je ďaleko od spojky, alebo po nej a pred spojkou je ešte meno, ktoré by mohlo dať základ k relatívnej vete, skása nezreteľnosť, i načím sa jej vystríhať: Niekedy pobral sa od Árona ešte do Lazúch k akejsi Maruši na zálety, ktorá sa mu podobala vekom i krásou. Živý bič 140. (miesto: do Lazúch na zálety k akejsi Maruši, ktorá...); a tak tohoto strýc, pán už obstarný, nedbajúc na svoju zovnútornosť, ktorý si preto fúzy až po kútiky obstrihával, Kal. Rešt. 15; V tom sa zvrtila a bozkala otca po tvári, ktorý ju na svoje prsia pritúlil a hladkal. 25.

Pripustiť možno: Ovenčili ho vencami čečinovými, v ktorých sedel bledý kvet dohorievajúceho leta. Živý bič 137;

Ale substantívny rozvitý prívlastok tiež narúša zreteľnosť: Kojac ho, plakala veľkými slzami nedobrovoľnej matky, ktoré v pramienkoch stekaly po tvári a stahovaly ju. 126.

Toto pozorovanie platí aj pre iné spojky vzťažné: Chyba? Len ak sa Helena na tých pár groší nalakomila, čo má u nás schovaných. Chlieb 129; (nalakomila sa na tých pár groší, čo má...); Miazga, táto prapôvodkyňa všetkých vecí, čo sa práve rozkolotala priestormi pod nežným dotykom prvého májového slnka. Hrušovský, Dolorosa 17.

Zámeno *ktorý* patrí na prvé miesto vedľajšej vety: ináč naštrbi sa jeho spojkový charakter: hana a potupa tých náuk vyhlasovaných za sväté, v objatí ktorých pomrely tisíce učiteľov. Živý bič, 132 (m. v ktorých objatí...).

Silný vplyv francúzskej kultúry na náš duchovný život zanecháva stopy aj v rečovej stránke našej spisby; rozumie sa, najmä prekladovej. Vnikajú do nej galicizmy. Z nich osobitnú skupinu badať u rozličných typov viet vzťažných. Jar. Dvořáček správne vytušil, aké nebezpečenstvo sa skrýva pre češtinu v týchto väzbách a na pr. nedobry preklad zdôrazneného podmetu *c'est qui = je to...*, *ktorý* nazýva „epidemiou“ posledného desaťročia. (Nejčastejší galicizmy v novočeskej skladbě, Naše řeč XVI, č. 3—6; o tejto parafráze: č. 5, str. 130.)

Hoci slovenčina nie je ešte tak poprestýkaná galicizmami ako čeština, jednako aj u nás sa prekladá z francúzštiny, a tak príležitosť pre chyby je tu. V Slovenskej reči (II, č. 7—8, str. 242 a n.) H. B. už uviedol niektoré galicizmy v relatívnych vetách v slovenskom tlmočení francúzskeho románu. Tu stačí nateraz upozorniť aspoň na tieto galicizmy: *c'est moi qui = to som ja, ktorý*; *c'est qui = je to...*, *ktorý*; *c'est à que = Je to v... čo*; *et qui = a ktorý ap.*

2. **kto, čo.** Tieto pôvodne opytovacie zámená užívajú sa ako spájadlá viet vzťažných, a to práve tak, ako relatívne *ktorý* prichodí neraz v úlohe zámena opytovacieho. Vznikla tu funkcionálna recipocita, ktorá lahodí poznatku, že pre označenie rovnakého vzťahu dvoch viet mávame niekoľko spojok, lebo ich tvorila snaha po výraznosti (Oberpfalcer, uv. m. str. 381). Ostatne zámená *kto, čo* vystupujú v sekundárnom zástoji aj v iných súvetiach (na pr. podmietných a predmetných) a tento ich vzťažný charakter nie je vôbec jediná ich odchýlka od pôvodného značenia.

kto. Vo význame *ktorý* je veru zriedkavé v našej spisbe. Ak porovnáme užívanie *kto* vo vzťažných vetách so zámenom *čo*, prvého je nepomerne menej. I doklady, ktoré preň hovoria, môžeme neraz interpretovať ako vety podmietné. Czambel (uv. m. str. 258) uvádza

vetu: „Kolumbus je (ten), kto Ameriku objavil“. No zneje lepšie ako jednoduchá veta: Kolumbus objavil Ameriku; kým väzba Kolumbus je ten, ktorý... patrí do kapitoly o galicizmoch. Podobne: Ako pes zapamätal si každého, kto mu zle robil. Živý bič 141.

Poznámka: Niekedy býva *ktorý* aj tam, kde by sme čakali zámeno *kto* ; na pr. a nebolo nikoho, ktorý by jej bol mohol upierať právo na túto vieru. Dolor. 5.

čo. Naši gramatikári pokladali zámeno *čo* v relatívnej vete za číro ľudové a neradi ho videli vo vážnej spisbe. Czambel, ktorý ináč žičil preniku ľudových prvkov do našej spisovnej reči, hodnotil *čo* ako podobu „nedbalú“, i patrí vraj len — „pod kozúbok“. (Rukoväť 162.) Podľa neho *čo* má oprávnenosť iba v složených vetách podmetných a predmetných, kde sa vzťahuje na celú hlavnú vetu („Chlapec sa nerád učieval, čo rodičov mrzelo“, str. 210).

Príčina Czamblovej nechuti k zámenu *čo* je v jeho neshodnosti s menom, ktoré objasňuje. Preto navrhuje užívať *ktorý* miesto *čo*, keďže zámeno *ktorý* „rozoznáva rod, číslo a skloňuje sa“ (uv. m.).

No úzas a nezvyčajná hojnosť príkladov s relatívnym *čo* i v spisbe dokazujú, že táto spojka vykĺzla sa „zpod kozúbka“ i do najcennejších našich kníh. Dokladov je toľko, že nemožno ju označiť za ľudovú. Ba veru sa zdá, že práve jej neshodnosť s vysvetľovanou časťou hlavnej vety podporuje jej rozšírenie, lebo ju približuje k spojkovej kategórii, ktorú charakterizuje práve nesklonnosť. Nemalý vplyv má tu možno aj analogia ostatných spojkových funkcií pôvodného zámena *čo*. Nech je tu schválne viac príkladov jej úlohy relatívnej, aby sa ukázala správnosť našej mienky: ty si prvý čižmár, čo robotu na čas doniesol. Kuk. VI, 31; A ešte netrafi na nejakú vec, čo ho začne tešiť. 48; Mrzký si, mrzký, sta ten, čo všetko poje, čo vidí. 56; Ty nezaslúžiš nijakej... alebo takú, čo by ťa prebrala. 120; — a čo viac vybozkával i moju starú, čo je taká, jako mrkva. Rešt. 8; — bude tam i váš chýrečný Potocký, čo by chcel nášho pána Adama vytisnúť. 10; Jediné, čo mu pochlebovalo, jako obyčajne chudobným ľuďom, čo sa v košeli narodili. 21; a keď otec začal potajme na posmech obracať všetkých, čo sedeli v krčme za stolom..., Chlieb 113; — aby napísal lístok na brvná, čo chlapi vzali na chalupu. 118; To je peniaz, čo naisto príde. 141; voliť si nie tú (pravdu), čo zabíja, ale čo dodáva chuti žiť. Rázus, Argumenty 8; čo môžu udrieť nie tí, čo začínajú, 9; iste by si zatriasol náhľadom o všemohúcnosti nesmiernej sily, čo srdce ľudské tušilo za vesmírom. 10; A tak i ovocie jeho, čo sa hľadá pod zemou, malo

by byť na nej viditeľné. 11; Ja som našiel svoje uspokojenie v hypotéze, čo predpokladá všemúdrú, absolútnu bytosť. 12 a pod.

Proti Czamblovej mienke o vzťažnom zámene *čo* v 2. vydani Rukováti vyslovil sa Jozef Škultéty takto: „O vzťažnom zámene *čo* v prvom vydaní Rukováti učilo sa, že je ono „len pod kozúbok“ a vo vážnom slohu miesto neho že vyžaduje sa *ktorý*. To by bolo odsúdenie takýchto viet slovenskej literatúry: to sa chlapci, to sa, čo ostrôžky nosia — nie takí trhani, čo sa dievkam prosia. (Janko Král.) Kto mi vráti zašlé doby, čo ich mladost zmárnila? (Sládkovič.)“ — Škultéty tam uviedol viacej pekných príkladov. (Vid' Rukováť³ 328—329.)

3. **aký**. Podobne ako zamená opytovacie *kto*, *čo* aj zámeno *aký* býva v súvetí vzťažnom, lenže shoduje sa, pravda, so svojím menom alebo jeho náhradou: Na jazyk sa tisne slovo, za aké by Martin neďakoval. Kuk. VI, 28; Má i vymienky, akými ho poviaže naďalej. 107; bo sa bez pochyby strachuje hnevu pánov v kaputoch, aké svet za Kakana kráľa nosil. Rešt. 23; keď Iudia do kancelárie, či na cestu si obliekli tie najmizernejšie šaty, aké mali. Vámoš, Jazd. legenda 52; a chránila ho od mocného chladu drsná prikrývka, akou by sa za svet neprikryl dobrý panský kočiár. Hrušovský, Dolorosa 7 a pod.

4. **jenž**. V slovenčine je nezvyklé. Vidame ho najmä v básňach, a len v niektorých podobách: v celom jednotnom čísle rodu mužského a v niektorých nepriamych pádoch ženských a stredných. V množnom čísle býva v genitíve, v datíve, v lokáli a v inštrumentáli (Damborský, str. 236). Zámeno *jenž* má vari funkčné oprávnenie v archaizujúcej a v biblickej reči; preto sa s ním stretáme v lyrike Hviezdoslavovej a jeho epigonov (na príklad u M. Sládkovičova).

V próze zámene *jenž* netreba. Okrem zriedkavých výnimôk ani ho niet. Príklady, ktoré uvádza na pr. Damborský (uv. m.) z Vajanského alebo z poviedok Timravíných, sú veľmi knižné kurióza autorov a v sklade našej reči vynímajú sa cudzo.

Keby sa mal napokon zhodnotiť zámenný systém a materiál tejto úvahy v skratke, vyplynulo by pozorovanie v tomto smysle: Najhोजnejšia spisovná spojka vzťažná je nepochybne *ktorý*. Zámeno *čo*, pravda, preniká silno do našej spisby, no vo vedeckej spisbe sa ešte nezakorenilo. Spojky *kto* a *aký* nie sú v slovenčine sporadické, a naostatok „jenž“, ako sa zdá, v próze už vymrelo a v básnickej reči tiež nemá budúcnosti.

NIEKOĽKO POZNÁMOK.

Rehoľa-rád. — Všeobecne sú známe dobré slová *rehoľa*, *rehoľník*, *rehoľníčka*, *rehoľnícky*, *rehoľný*, *rehoľníctvo* atď., a predsa slovenské noviny často píšu o „ráde“ piaristov, o „ráde“ uršulínik a pod. Slovo „rád“ v smysle *rehoľa* je povrchným a nesprávnym priepisom českého slova „řád“. Za rádom možno očakávať slová: rádnik, rádnička atď.

V Pravidlách slovenského pravopisu je toto: *rád* = *rehoľa*, významenie. Rozumej: v takom smysle sa upotrebuje ten neslovenský rád.

Rad-rada. — Na pozvánkach zjavujú sa už takéto nesprávne vety: I—V. „rada“ ... 10 kor. Správne: miesta v I(prvom) — V(piatom) *rade* po 10 kor. Slovensky *ten rad*, česky „tá řada“.

V niektorých matematických knihách sú uvedené príklady na *matematickú „radu“*. Správne: *matematický rad*. Matematická rada je sbor matematikov.

Poriadok-rád. — Neraz počúvame na prednáškach, že hospodárska kríza otriasla „spoločenským rádom“. Správne: *spoločenským poriadkom*. Naši starí by povedali: spoločenskými poriadkami. Neznejte po slovensky: *súdny rád*, *rád zemského práva* atp. Po slovensky dobre je len *súdny poriadok*, *poriadok zemského* (vlastne *krajinského*) *práva* atp.

Radca-rada. — Ľudia, ktorí sa nedostatočne priučili slovenčine, slovom i písmom udeľujú takéto tituly: *vrchný „rada“* polit. správy, *súdny „rada“* atď. Správne má byť *radca*. Kto súdi, je *sudca*; kto radí, je *radca*, a nijaký „rada“.

Rad-rád. — Slovenčiny nedbajné noviny oznámily, že N. N. bol vyznamenaný malým rádom Čestnej legie. — Prezident prepožičal „rád“ V. tr. Bieleho Iva... Správne: N. N. sa dostalo vyznamenania malým *znakom* (krížom, hviezdou) Čestnej legie. — Prezident udelil *znak* V. tr. radu Bieleho Iva... Latinsky sa volala taká ustanovizeň *ordo* = *rad*; slovinsky a srbochrvátsky *red* = *rad*; bulh., rusky *orden*. Patričnosť do takého *radu* sa prejavovala *znakmi* (in-signiá: kríž, hviezda, štítok...) Radový znak nie je rád. Niet presvedčivého dôvodu, prečo by sa mala odkloniť slovenčina od dobrého tvaru: *rad*. Veľkou hviezdou Čestnej legie je vyznačený *rad* ľudí. Spolu tvoria *rad* a nie „rád“. — Tak je už v Bernákovom slovníku.

V prírodopisoch, neprečesaných slovenskou rukou, nachodíme takéto nadpisy: „rád tasomnic“ = *ordo trematodarum*, „rád plucho-

kvetých“ atď. A to sú už skutočne len námahou do *radov* postavené príbuzenské jednotky rastlinné alebo zvieracie a nie „rády“.

Riadok-riadka. — O riadkach v knihe hovoriajú tí, ktorí si podľa češtiny robia vlastnú novoslovenčinu. Zo slovenského slova *rad* je zdobnelina *riadok*, ako *chlad-chládok*, ale nie „riadka“.

Neporiadok-neriad. — Školské deti donášajú domov takéto výrazy: tam bol taký „neriad“...; zapácha tam „neriadom“... a pod. Ono to má byť po slovensky raz *neporiadok*, raz *neklud*, *nečistota*.

Usporiadať, usporiadateľ-poriadať, poriadateľ. — V spolkoch je mnoho napodobovania. K nemu patrí aj vychytenie slova „poriadať“ podľa českého „pořádati“ miesto výraznejšieho slova *usporiadať*. Čo je aj obťažené to slovo predponami: riadiť, po-riadiť, s-po-ria-diť, u-s-po-riadiť, usporiadať, ale má už ustálený význam. Slovo je všeobecne známe. Jeho dokonavý význam nemožno dobre nahradiť opačným významom, nedokonavým tvarom toho istého slovesa: poriadať. Keď sa niečo len „poriadalo“, ale neusporiadalo, tak sa to neuskutočnilo. — Noviny píše aj takto: Železničné riaditeľstvo *poriada* výletný deň vtedy a vtedy. Nie takto sa tvorí budúci čas tohoto slovesa, lež tak ako zo sloves porábať, poháňať, potláčať atď. Slovanské jazyky vynikajú ľahkým a bohatým vyjadrovaním dejových odtienkov. To je už nežiadúcný úpadok jazykového citu, keď Slovák zamení sloveso *usporiadať* so slovesom *poriadať*. Slovenčina ešte neodkvitá, lež naopak, len sa rozkvitá. Nepekná vec je šliapať kvety a zanedbávať jazykovú výraznosť.

Neprestajne-porád. — So slovom *porád* v smysle *neprestajne* neustále sa stretávame v slovenských osnovách, ktoré napochytre poslovenčili z českej pôvodiny. Tak sa stáva z českého *porád* neslovenské „porád“. Slovenčina nemá slova „porád“ s významom *neprestajne*. — To isté platí o slove „naporád“ v smysle *úhrnom*, alebo *práve, napospol*.

NOVÉ KNIHY.

KUVIK NA PLOTE. Román. Napísal Matúš Kavec. Vydal L. Mazáč ako 49. sväzok Edície mladých slovenských autorov, ktorú rediguje Ján Smrek. Praha 1935. Strána 300. Cena 24 Kčs.

Nový román Matúša Kavca upúta čitateľa predovšetkým svojím námetom, čerpaným zo súčasného života na Slovensku, najmä v Bratislave. Dielo je dobre osnované, dej má hodne dramatickosti. Lež

autor iba zriedka sa zanoril do duší svojich postáv, ktorých charaktery poznávame predovšetkým z toho, čo robia. A to je vari jediná chyba diela. Podľa našej mienky nebolo by zaškodilo, keby bol autor podrobnejšie objasnil príčiny duševných bojov svojich hrdinov. No zaujímavý námet, dobrá osnova, dramatický dej sú také vlastnosti, že zaistia Kavcovmu románu náležitý úspech. Pravda, na tomto mieste nám neprichodí zhodnocovať literárnu stránku románu. Ide nám o Kavcovu reč. A tu už vopred musíme poznamenať, že autor i redaktor pridŕžajú sa tých zásad, ktoré zastávame v Slovenskej reči. Dbajú na správny výber slov, na dobré väzby a na jednotný systém v pravopise. Uvedieme aspoň niekoľko príkladov. V Kavcovom románe je správne *rýchly* 28 (nie „rychlý“), *rýchlo* 58, *rýchlik*, 78, 98, *rýchlomer* 110, *mŕtvy* 118, 189 (teda nie „mrtvý“, ako niektorí ešte chybné píšú), *mŕtvoľa* 232. Spisovateľ dáva prednosť tvarom s dvojhláskou, na príklad: *koniec* 52, *myslieť* 56, *sediť*, *vidieť* 64. — Vyhýba sa syntaktickým a slovníkovým cudzotám. Má správne *mal ohľad* na niečo 106 (v našich denných časopisoch ustavične píšú „brat ohľad“ na niečo). Neužíva slova „rty“, ktoré v živej reči slovenskej nejestvuje, ale len *pery* 101. Takýchto dokladov správneho spisovného úzu mohli by sme uviesť množstvo, lenže nám treba hľadať i nesprávnosti v Kavcovej reči. Hlavne nepáči sa nám, že kde-tu sme našli slovníkové bohemizmy, na príklad: „želva“ 39 miesto *korytnačka*, „bázeň“ 107, 151, 292, 295 m. *bojazlivosť*, „tázať sa“ 170, 226 a inde m. *pýtať sa*, *opýtať sa*, ale ani „odčiniť“ 209, 221, 229, 271 nemôžeme pokladať za dobré slovenské slovo, ľahko ho možno nahradiť slovesom *napraviť*, prípadne inými synonymami. Zbytočne často býva slovo „vánok“ 58, 95 a inde, ako by bol autor zabudol, že máme dobré slová *vetrik*, *vetriček*. Priam tak lepšie by bolo *oviat* m. „ovanút“ 67. Ale musíme uznať, že týchto slovníkových bohemizmov je v románe veľmi málo.

Treba si všimnúť niektorých pravopisných nedôsledností. Namiesto *ovad* píše nesprávne „oväd“ 9, 43, 137. V slovenčine nemôže byť v tomto slove *ä*, lebo pôvodne tam nebola nosovka. Dôkaz: poľské *owad* nemá nosovky. Tvrdého Slk. fraz. slovník uvádza správny tvar *ovad*. Rovnako *ä* nemá byť v slove „gätky“ 135, lebo po hrdelniciach v spisovnej slovenčine niet *ä*. Pišeme *gate*, *gätky*, *kadit*, *kameň*, *kečka* a pod., a nie „gäte, gätky, kädit, kámeň, käckä“, ako je v niektorých stredoslovenských nárečiach. Podľa Pravidiel slk. pravopisu u sloviess V. triedy niet *ä* po perných spoluhláskach,

preto správne je *utápať*, *potápať sa* a pod., teda nie „utápäl“ 285, ako píše Kavec. Na str. 232 je správne *prisl.*, ale už „prijdete“ 28, 51 a inde, hoci žiada sa písať *prisl.*, *pridem.*, *prideš.*, *pride* atď. Nie „potkýňať“, 44, ale *potkýnať*. Nie „s niekym“ 55, ale *s niekým*. Dobré je len *puzdro*, nie „púzdro“ 166. Bohužiaľ, Pravidlá a Tvrdý nadvádzajú toto slovo, takže sa nemožno čudovať, že ho autor napísal zle. Miesto „kvetník“ 168 má byť *kvetník*. V druhom vydaní Tvrdého je doklad *poveterný mlyn*, preto aj Kavec mal napísať *poveterný mlyniec*, nie „povetrný“ 152, 157. Keďže nejde o biblického Lazara, na str. 142, 282 malo stáť *lazar*, nie „Lazar“.

Z iných nedôsledností a nesprávností treba spomenúť aspoň tieto: zadrhnul 38, stísnul 43, svitnul 109, vhuľnul 128, blednul 235, zvrtnul 289, dotknul 294. V spisovnej próze žiada sa písať *zadržol*, *stísol*, *svitol*, *vhuľol* atď. I v Kavcovom románe sú zväčša tvary bez *-nu-*, na príklad *stísol* 112, *zahriakol* 49, ale bude to skôr zásluhou redaktora ako autora. Lepšie je *osadiť sa* ako „usadiť sa“ 18. Rozhodne nesprávne je „beztak“ 24, 137, 161, 187, 198, keďže predložka je tu spojená s príslovkou, čo je v slovenčine zjav protisystémový. Máme písať *aj tak* namiesto „beztak“, prípadne *beztoho*. Spojku *takže* mali by sme písať *dovedna*, veď *dovedna* píšeme *aj pretože*. U Kavca „tak že“ 29, 46, 47. Namiesto „objaviť sa“ 39, 78, 121, 238 mali by sme dôsledne hovoriť i písať *zjaviť sa*. Kolumbus objavil Ameriku. X. Y. zjavil sa tam a tam.

So záporným genitívom sú ustavične ťažkosti. Vývody nebohého R. Uhlára nevžily sa ešte. Len tak si možno vysvetliť „nemal ničoho“ 17 namiesto správneho *nemal nič*. Podobné chybné „ničoho“ m. *nič* je na str. 21, 81, 139, 178. Inde má autor správne *nič*, na príklad na str. 50, 103.

U nás veľmi často sa zabúda na správne rozdeľovanie slov. Pri ručnej sadzbe korektor ľahko opraví zle rozdelené slovo, ale pri strojovej sadzbe musia sa znova vysádzať dva riadky, pričom sa stáva, že sa urobia nové chyby. Istotne len preto je toľko nesprávností pri rozdeľovaní slov. Aj v Kavcovom románe je nesprávne te-plom 17, poi-stovni 51, rý-chlik 98, ma-znali 178, osvetlenej 145, krá-sny 147, hoci malo byť: tep-lom, po-istovni, rých-lik, maz-nali, osvet-lenej, krás-ny. Etymologický pravopis žiada si etymologické delenie slov.

Spisovateľ musí dávať veľký pozor na cudzie slová. Má dbať najmä na to, aby v krásnej próze vystačil s domácim slovným pokladom. Zdá sa, že slová kontakt 13, situácia 34, 62, 134, 174

a inde, garderoba 89, šacovať 206, oprobovať 211 mohli sa nahradiť domácimi slovami spojenie, položenie, šatňa, odhadnúť, skúsiť, alebo inými rovnocennými slovami. Mnoho cudzích slov nepôsobí estetickým dojmom. Kukučínova reč je preto taká vzácna, že nepotrebné nenapísal cudzie slovo.

So stránky syntactickej je Kavcova reč dobrá. Germanizmov je veľmi málo, a práve preto prekvapuje neslovenský a chybný zvrät „napriek tomu, že“ 55, 59, 178, 213, 245, 267. Azda prilepilo sa to na Kavcovu slovenčinu z našej úradnej reči, ktorá ešte nie je taká, aká by mala byť. Namiesto „napriek tomu, že“ môžeme celkom dobre povedať a napísať *hoci*. Na príklad veta: Tak by sa bol rád o nej porozprával s niekým ..., aby sa jej podmaňujúci zjav stále motal v myšlienkach, aby sa opájal ním napriek tomu, že podvedome cítil akúsi výstrahu... atď. 55. V tomto prípade rozhodne správne by bolo len *hoci*, a nie „napriek tomu, že“. Namiesto tohto chybného zvratu môžeme napísať i *jednako*, na príklad: Uplynula tak asi hodina v jalovom rozhovore, ktorý napriek tomu ich neunavoval... atď. Správne: ..., ktorý ich jednako neunavoval... Za syntaktickú neobratnosť alebo za maďarizmus treba pokladať zbytočné užívanie spojky *že*, na príklad: Korbeľ si pomyslel, že ako ľahko je obdivovať hory... atď. 115. Tu spojka *že* nie je spojkou ale časticou (partikulou), ktorá v takomto zástoji nemá miesta v kultivovanej reči. Správne je: Korbeľ si pomyslel, ako ľahko je obdivovať hory... Priam tak nedobré je „že čo“ vo vete: ... začal vyhúdať, že čo len s ňou bude... 121. V tejto vete „že“ je celkom zvyšné, nepotrebné. Pravda, spomenuté syntaktické chyby sú celkom ojedinelé, ináč Kavcovec neupotrebuje spojku *že* vo funkcii častice.

Ostáva niekoľko slov povedať o estetike reči. V krásnej próze treba sa vyhýbať tým istým zvratom a slovám. Treba dbať, aby nešly za sebou, lebo to pôsobí nepekne. Na príklad vo vete: Tak vznikol medzi nimi nemožný pomer a otcovi ťažko bolo robiť medzi nimi rychtára... 10. Druhé „medzi nimi“ je celkom zbytočné. Mohlo teda vystať. Na str. 13 v dvoch vetách za sebou má výraz „ktoré s ňou strávil“, hoci po druhý raz to bolo zbytočné. Alebo na str. 34 v tom istom odseku má dva razy výraz „prišiel mu na um“. To zas nepôsobí pekne. Veď okrem tohto zvratu máme aj *spomenul si*. Teda pozor na opakovanie slov a zvrátov. Príliš časté opakovanie tých istých výrazov spôsobuje kostrbatosť štýlu a tomu sa treba vyhýbať.

Osobitnú pozornosť musíme venovať spojкам. Keď píšeme, nehromadíme rovnaké spojky. Niekedy ani dve *že* nemožno strpieť, na príklad: Zdá sa, že myšlienka, že ho šéf vyhodí zo služby, utkvela v ňom ako fixná idea 65. Túto vetu ľahko opravíme, keď proste vynecháme prvé *že*. Takouto malou opravou zbavíme sa neestetického dojmu, ktorý v nás vzbudzujú dve spojky *že* v spomenutej vete. Pravda, pri opravách treba dbať na to, aby veta ostala srozumiteľná. Každému hromadeniu spojok *že* nemožno sa vyhnúť len tým, že niektorú z nich vynecháme. Niekedy treba celú vetu preštylizovať, prerobiť.

O každom slovenskom románe mohol by lingvista písať štúdie. Mohol by chváliť i upozorňovať na chyby. Našou povinnosťou nie je upozorňovať na nesprávnosti v šestákových časopisoch a v rozličných tlačivách, ktoré píšu a vydávajú ľudia, čo nevedia ani základné poučky zo slovenskej gramatiky. Vyberáme si náročky dobrých spisovateľov. Nakladateľstvo L. Mazáča svedomite sa stará o rečovú stránku svojich vydání. Ján Smrek redaktor Edície mladých slovenských autorov, vyšiel z redakčnej školy Jozefa Škultétyho. Ale pravda je aj to, že všetko zbadať nemožno. Preto aj v dielach dobrých autorov stretáme sa kde-tu s nedôslednosťami. — Až sa nám podarí úplne vykynožiť všetky nesprávnosti rázu gramatického, budeme môcť zhodnocovať reč so stránky štylistickej. Snahy o kultúru spisovnej reči povedú istotne k štúdiu estetiky jazyka. Ale o tom inokedy pri inej príležitosti.

TOPOGRAFICKÉ NÁZVY.

Lehota.

Ján Melich, slavista peštianskej univerzity, v svojom poslednom veľkom diele A honfoglaláskori Magyarország (Budapest 1925—1929) pokúsil sa vykladať z maďarčiny mnohé miestne mená slovenské, o ktorých slovenskom pôvode nik by nepochyboval. Na niektoré jeho nesprávne vývody upozornil som v článku Maďarské *gy* a slovenské *dz* (Bratislava IV, 152—154) a v Sborníku Matice slovenskej (VIII, 130—135). Aby čitatelia videli, aké metodické nedostatky má Melichovo dielo tam, kde sa dotýka slovenčiny, všimne si v tomto článku aspoň pokusu dokázať, že do slovenčiny miestne meno *Lehota* dostalo sa z maďarčiny.

Melich na Slovensku napočítal viac ako päťdesiat osád, ktoré sa volajú *Lehota* alebo *Lehôtka*, a jednako vyslovil sa takto: „tieto

maďarské miestne mená *Lehota*, *Lehovka* sú z maďarských obecných slov **lehota*, **lehovka* a tie sú prejaté zo slovenského **lhota*, **lhôtka*“ (l. c. 369). Dôvod pre túto svoju teóriu uvádza v poznámke na str. 372: „Keďže v slovanských rečiach je *lgota*, porov. čes. *lhota*, ukraj. *lhota*, rusk. *lgota* Mikl. EtWb. 163 a Bern. EtWb., preto slovenské *lehota* (Kálal, Slovn. slov.) na základe svojho *e* je zrejme spätne vypožičané z maďarčiny.“

Melich si vec predstavuje takto: slovenské apelatívum **lhota* prešlo do maďarčiny, kde sa zmenilo na **lehota*. V maďarčine *lehota* stalo sa miestnym menom a Slováci si ho vypožičali. — Veľmi násilne skonštruovaná hypotéza, ktorú nebude nám ťažko podvrátiť.

1. Predovšetkým nemožno dokázať, že slovo *lehota* bolo obecným menom v starej maďarčine. Veď nejaké stopy po ňom by istotne boli ostaly.

2. *Lehoty* a *Lehôtky* sú iba na území, ktoré bolo a je Slováckmi obývané. Keby slovo *lehota* bolo bývalo v starej maďarčine, keby ním Maďari boli nazývali nové, privilegované osady, boli by im dali toto meno nielen na slovenskom jazykovom území, ale aj na maďarskom. Ale okrem Slovenska na území bývalého Uhorska niet stopy po takýchto miestnych menách.¹

3. Zdanlivo najdôležitejší dôvod Melichov, že *e* v slove *Lehota* možno vysvetliť len z maďarčiny, je celkom nesprávny. Melich pri tomto svojom výklade istotne myslel na maďarský hláskoslovný zákon, podľa ktorého maďarčina neznesie na počiatku slov dve spoluhlásky, a preto vkladá medzi ne samohlásku. Pravda, obyčajne vložená samohláska shoduje sa s prvou samohláskou prejatého slova, na príklad: *brat* dalo maď. *barát*, *hríb* dalo *hirip* ap. Z nejakého slovenského **lhota* koncom 13. storočia mohlo vzniknúť v maďarčine skôr **lohota*, alebo **lahata*. Tvar *lehota* bol by cudzí maďarčine už aj preto, že niet v ňom vokálnej harmonie.

Základnú chybu Melichovho výkladu vidím v tom, že sa nepokúsil zo slovenčiny vysvetliť *e* v tvare *lehota*. Toto *e* v slove *lehota* je staré a vzniklo v slovenčine. Svedčí o tom hláskoslovný zjav slovenský, na ktorý som upozornil v Slovenských pohľadoch (1931, č. 9, str. 581) a v Kultúre (1932, č. 5, 356—362). Po zániku slabých (nepárnych jerov) mali vzniknúť v slovenčine v počiatočných slabikách s líkvidami tvary **lgota*, **lgati*, **rvati*, **rtul*, **mšu*

¹ Melich uviedol najstarší doklad na miestne meno *Lehota* z roku 1318. No Knauz (Monumenta ecclesiae strigoniensis II, 602) pozná vo Zvolenskej obec Lehotu (doklad *Lehatha*) už roku 1309.

a pod., ale vtedajšia slovenčina nezniesla skupiny *l+spoluhláska*, *r+spoluhláska* a *m+spoluhláska* na počiatku slov, ale odstraňovala hneď tieto ťažko vysloviteľné skupiny spoluhlások pomocou takzvanej druhotnej (vkladnej) samohlásky. Tak sa stalo, že prasl. *mbša* dalo *omša*, prasl. *ršqtb* dalo *ortuť*, prasl. *ršovati* dalo *ruvať*, *bgati* > *lugati* a ďalej *luhat*. Priam tak aj *bgota* dalo *legota*, a ďalej *lehota* (popri dialektickom *lihota*, ktoré nijakým čínom nemožno vysvetliť z akéhosi staromaďarského **lehota*). Skutočnosť, že slovenčina neznesie v počiatočných slabikách *likvidu+spoluhlásku* je taký štruktúrálny jav slovenský, ktorý charakterizuje slovenčinu oproti susednej češtine a poľštine.² Melich zabudol na túto vec a len tak sa mohlo stať, že *e* v slove *lehota* pokladá za maďarský vplyv. Rozumie sa, že nikto by sa neopovážil tvrdiť o *u* v slovách *ruvať* a *luhat*, o *y* v slove *lyšica* (zo staršieho *lšica*), o *o* v slovách *omša* a *ortuť*, že sú maďarského pôvodu len preto, že v týchto slovách niet druhotnej samohlásky v češtine a v niektorých iných slovanských rečiach.

4. Okrem toho proti Melichovi svedčí aj tá okolnosť, že slovo *lehota* nie je len miestnym menom v slovenčine, ale aj apelatívom. Či aj toto apelatívum sme prejali z maďarčiny, kde nikdy nejestvovalo, o tom J. Melich nehovorí nič v svojom článku.

Lingvistické i historické dôvody sú proti Melichovi, preto právom môžeme tvrdiť, že všetkým Lehotám, Lehôtkam na Slovensku dali meno Slováci, a nie Maďari.

Nemšová.

Meno obce Nemšovej (okr. Trenčín, predtým okr. Púchov) je zaujímavý so stránky jazykovej, Najstarší doklad z roku 1240 *Nemissora* (viď Fejér, Codex dipl. Hungariae IV, l. 472 a Chaloupecký, Staré Slovensko 385) svedčí o tom, že už v 13. storočí toto miestne meno bolo slovenské, ináč by v doklade nebola prípona *-ová* (doklad „Nemissora“ s *r* namiesto *v* treba vysvetliť pisárskou alebo opisovačskou chybou). V 13. storočí terajšia Nemšová mala meno *Nemišová*. Ide zrejme o miestne meno, utvorené od osobného mena *Nemiš*, ktorý súvisí s terajším maďarským apelatívom a priezviskom *nemes* (čítaj *nemeš*). Maďarská prípona *-es* pochodí zo staromaďarského *-is* alebo *-üs*. Staromaď. *Nemiš* alebo *Nemüs* muselo dať do slovenčiny len *Nemiš*. Zánik *i* v slove *Nemšová* (zo

² Viacšie o tomto v chystanej štúdií K zániku jerov v slovenčine.

staršieho *Nemišová*) nijako neprekvapuje, najmä nie pri miestnom mene. Veď na príklad staroslovenské miestne meno **Obedice* zmenilo sa *Obice*, maď. *Ebedecz*. V maďarskom znení slovenského mena je ešte zachovaná pôvodná dlhšia forma.

Skutočnosť, že sa po maďarsky Nemšová volá *Nemsó* (i *Nemsova*), dokazuje slovenský pôvod maďarského znenia názvu Nemšovej. V maďarčine totiž nebola by zanikla samohláska *i* (alebo *e*), rovnako z maďarčiny nemožno vysvetliť príponu *-ó* (zo slk. *-ov*). Nič neprekvapuje, že osobné meno **Nemiš* je zo staromaď. *nemiš* (*nemiš*), veď na Slovensku v číro slovenských krajoch možno sa stretnúť s osihotenými miestnymi menami, ktoré ukazujú na maďarský pôvod zakladateľa alebo prvého vlastníka. Pravda, nie je vytvorené, že nositeľom mena Nemiš mohol byť i Slovák.

Jazykovým rozborom názvu Nemšovej prichodíme k takémuto záveru: staromaď. *nemiš* (*nemiš*) dalo do slovenčiny *nemiš*, z toho *Nemišová* > *Nemšová*. S týmto výkladom úplne súhlasí aj najstarší písaný doklad z roku 1240.

H. Bartek.

ROZLIČNOSTI.

Hydina-drôbež. — Kury, husi, kačky, morky atď. voláme po slovensky *hydinou*, nie „drôbežou“. Slovo „drôbež“ (česky *drůbež*) je zasa jedno z tých umelých slov v našej spisovnej reči, ktoré sa k nám dostalo vplyvom novinárskej reči. Pravidlá slk. pravopisu a Tvrdeho Slk. fraz. slovník ani sa len nezmieňujú o slove „drôbež“. Znak, že ho nepokladajú za potrebné v spisovnej reči. Každé takéto novotvorené zbytočné slovo neželateľne narúša ustálenosť slovenského slovníka. *Sjo.*

Naňho-na neho-naň. — Všetky tri tvary sú správne, ale jednako ľudová reč dáva prednosť kratším tvarom. Hovorí sa: Bol som uňho. Išiel som poňho. Dívam sa naňho. Tvary dlhšie *u neho*, *na neho*, *pre neho* sú vhodné pre básnickú reč, lež v próze dobré by bolo písať vždy len tvary kratšie.

Svojho-svojeho. — V spisovnej reči žijú dvojtvary *svojho-svojeho*, *môjho-mojeho*, *svojmu-svojemmu*, *môjmu-mojemu* a pod. Významového rozdielu niet medzi nimi. Pri týchto prisvojovacích zámenách ľudová reč, ako obyčajne vždy, obľubuje si kratšie tvary, preto v spisovnej próze máme písať len *svojho*, *svojmu*, *môjho*, *môjmu*, *tvojho* a dlhšie mali by ostať len v básnickej reči, lebo básnik je vždy rád, keď si môže vyberať z dvojtvarov. Tým sa mu oľahčí technická tvorba verša.

V takýchto okolnostiach-za takýchto okolností. — Hovoríme a píšeme: On je v dobrom položení. Žije v dobrých okolnostiach, v dobrých pomeroch. Nikto nepovie „za dobrých pomerov, za zlých okolností“. Preto máme sa vyhýbať chybnjej väzbe „za takýchto okolností“. Dobre po slovensky je len *v takýchto okolnostiach*.

Držal ho za učiteľa? — Hľa, mysleli sme, že tento germanizmus už dávno vymrel, a predsa sme ho našli v románe dobrého spisovateľa. Oddávna Slováci *pokladali niekoho za ničto*. Teda nezabúdať na tento dobrý výraz.

Pozvať na shromaždenie. — Pozývame na obed, na hostinu, na tanec i na shromaždenie. Väzba *pozvať na* je prastará. Pravda, možno povedať aj *pozvať do*, na príklad: *pozvať do tanca*. Ale medzi výrazmi *pozvať na tanec* a *pozvať do tanca* je jemný významový rozdiel, ktorý ťažko definovať. Nemohli by sme nič namietat ani proti výrazu *pozvať do shromaždenia*, ale predsa lepšie je pridržať sa starého výrazu *pozvať na shromaždenie*.

Pustiť sa do roboty? — Nie tak! Správne po slovensky je *dať sa do roboty*. Hovoríme *dal sa do toho s plnou parou*, nie „pustiť sa do toho“.

Primať? — Boj proti tomuto slovesu trvá už niekoľko desaťročí. Pravidlá slk. pravopisu (247) odporúčajú *naviesť niekoho na niečo* namiesto chybného „primať niekoho na niečo“. Pravda, slovesu „primať“ možno sa vyhnúť aj ináč. Môžeme ho nahradiť aj pôvodným zvratom *pohnúť niekoho k niečomu*. Už u Bernoláka (Slovár 2240) stretáme sa s týmito výrazmi: k hňewu, k plaču, k sméchu pohnúť.

Zahájiť shromaždenie? — V Slovenskej reči často upozorňujeme na tento germanizmus. Keďže sa čitatelia opäť sputujú na túto vec, citujeme slová Jozefa Škultétyho z I. ročníka SR, str. 58: Pri spolkoch a ich shromaždeniach, pri cirkvi, administrácii, súdoch posledného času denne ozýva sa nám *zahájiť výbor*, shromaždenie, rokovanie, zasadanie, a to nie je po slovensky. Slovák povie *zahájiť*, ale pose, horu (les), čo znamená, že tam nesmie sa pást, rúbať; *zahájiť* (miesto *otvoriť*) poradu, rokovanie výboru, súdu donedávna u nás nebolo počuť. S Čechmi tohto výrazu takto užívajú len Poliaci — jedni i druhí účinkom nemeckého susedstva. Ostatní Slovania v tomto význame ho neznajú; zostávajú s ním len v poli a v lese. Do shromaždení a súdov ho nevňášajú.

Milostivá pani-milostpani. — V kultivovanej reči smieme povedať iba *milostivá pani*. Je veľmi nevkusné, keď vo vzdelanej

spoločnosti počujeme hovoriť „milostpani“. Tento skrátený tvar zbaví ešte v nižšom štýle, možno ho užiť i v spisovnej reči, ale len v priamej reči menej vzdelaných ľudí. Bohužiaľ, dnes už i spisovatelia začínajú písať „milostpani“ aj tam, kde by malo byť iba *milostivá pani*. Takýmto spôsobom zbytočne sa vulgarizuje spisovný jazyk.

Básnik, poet, pevec, poetka, pevkýňa. — K slovu *básnik* ženský rod by bol „básnička“, no toto slovo je už obsadené, keďže je to deminutívum k slovu *báseň*. Preto musíme si vypomôcť prispôbeným latinským slovom *poetka*. Napokon je možné aj iné riešenie. Okrem slova *básnik* máme i slovo *pevec*, ktoré je zrozumiteľné a nijako sa nekrižuje so slovom *spevák*. K slovu *pevec* je ženský rod *pevkýňa* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, str. 221), čo je dobre tvorené slovo, podobne ako *švec, ševkyňa*. Pre mužský rod máme tri slová: *básnik, poet* a *pevec* (toto bolo časté najmä v štúrovej slovenčine), pre ženský rod sú len dve slová: *poetka* a *pevkýňa*.

Treba- je treba. — Belo Letz v článku O nominálnych vetách (SR I, 30—31) upozornil na to, že v slovenčine tvar *treba* má „slovesný charakter“, čoho dôkazom je aj nárečové „trebalo“ namiesto *bolo treba*. O veci hovorí toto: Z terajšej akosi slovesnej funkcie *treba* je jasné, že literárna slovenčina nedovoľuje užívať pri *treba* sloveso *byť*. Nesprávne by bolo: Môj otec hovorí, že je treba sa modliť. Krajšie a s charakterom *treba* shodnejšie je: Môj otec hovorí, že treba sa modliť. — Toľko B. Letz. Dobrí spisovatelia nepísali ani nepíšu „je treba“, ale iba *treba* (bez „je“). Dnes vplyvom češtiny začínajú už písať i „je treba“. Rozumie sa, že je to nesprávne. — Tieto poznámky odporúčame do pozornosti redakcii Slovenských smerov.

Elena-Helena. — Pravidlá slk. pravopisu uvádzajú obidva tvary, no na rodných listoch, v úradnej reči, mal by sa dať prednosť tvaru *Elena*. Časté zdrobnelé slová *Elenka, Elenôčka* (nie „Helenôčka“) svedčia za tvar *Elena*.

Ženské priezviská na -y a -i. — Opakujeme na žiadosť čitateľov: Ženské priezviská na -y a -i nedostávajú príponu -ová. Správne je len: Anna Vozáry, Ludmila Polóni a pod. Pravda, ženské priezviská, utvorené od mužských priezvisk na -ý, vychodia na -á: Anna Kusá, Marta Zátarecká a pod.

Za redakciu zodpovedá Henrich Bartek.
Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.
Tlačil Knihlaňarsky úč. spol. v Turčianskom Sv. Martine.